

УДК 330.147

Чайка Ю.М.

ЗАГАЛЬНОСВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ КАПІТАЛУ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара, м. Дніпропетровськ

Концентрація капіталу розвинених країн здійснювалася еволюційним шляхом, завдяки економічному усупільненню виробництва та використанню наукового потенціалу. На противагу великому бізнесу для підвищення рівня конкуренції розвивався малий бізнес. Зміни у процесах концентрації капіталу та конкурентного середовища відбулися під впливом техніко-економічних укладів в межах довгострокових економічних циклів. Концентрований капітал вітчизняної економіки має так само велике значення у розвитку економіки як і у розвинених країн: забезпечує значні обсяги реалізованої продукції, робочі місця, сприяє стабільності економіки за умов кризових явищ. Відмінністю вітчизняної концентрації капіталу є адміністративно-командний характер становлення, що стало причиною його економічної неефективності, функціонування на засадах застарілих техніко-економічних укладів, невідповідності завданням інноваційного розвитку. Поширення концентрації економіки України призводить до її монополізації та обмеження конкурентних відносин між суб'єктами господарювання.

Ключові слова: капітал, концентрація капіталу, активи, корпорації, промисловість, ринок.

Посилення концентрації капіталу та активізація конкурентного середовища це діаметрально протилежні тенденції загальносвітового розвитку, які потребують пошуку оптимальних пропорцій їх співвідношення. За умов виходу на загальносвітові ринки та необхідності підвищення конкурентоспроможності вітчизняної еконо-

міки ця проблема стає надзвичайно актуальною для України.

Теоретико-методологічні проблеми концентрації капіталу досліджувалися у роботах А.Г. Герасименко та В.В. Філюка [1,2]. Оцінку ролі та активності великих підприємств у національній економіці здійснено у роботах Ю.М. Уманціва,

Л.І. Федулової [3,4]. Взаємозв'язок процесів концентрації капіталу, конкуренції й монополії розглянуто у роботах В.Д. Лагугіна, С.Ю. Пахомова, Г.М. Філюк [5–7].

Метою даної статті є виявлення загальносвітових тенденцій концентрації капіталу та порівняльний аналіз їх з особливостями цього процесу в Україні. Оцінювання ролі концентрації капіталу у забезпеченні ефективності вітчизняної економіки та підвищенні її конкурентоспроможності.

Процес концентрації капіталу являє собою злиття підприємств, компаній та інших ринкових активів, внаслідок якого зростає економічна влада учасників ринку. Капітал концентрується внаслідок злиття двох або більше суб'єктів господарювання, отримання контролю одного суб'єкта над іншими, приєднання суб'єктів господарювання один до одного завдяки придбанню акцій або створенню нових підприємств тощо. Внаслідок концентрації капіталу утворюються транснаціональні корпорації (ТНК), великі оптово-роздрібні мережі, що функціонують в межах декількох компаній, а також фінансові компанії з широкою мережею філій.

Концентрація капіталу розвинених країн здійснювалася упродовж тривалого періоду завдяки економічному усупільненню виробництва та використанню наукового потенціалу. На противагу великому бізнесу для підвищення рівня конкуренції розвивався малий бізнес. Зміни, що відбулися у процесах концентрації капіталу та конкурентного середовища, під впливом техніко-економічних укладів в межах довгострокових економічних циклів надані у табл. 1.

Капітал, концентрований у межах великих підприємств складає основу сучасної економіки, створює умови для наукомістких і капіталомістких підприємств. Компанії, що займаються бізнесом в масштабах цілої країни, декількох держав або всього світу забезпечують робочими місцями сотні тисяч людей, а їх прибутки обчислюються десятками мільярдів доларів. Вони створюють значну частку ВВП країни, забезпечують конкурентоспроможність національної економіки, розповсюджують нові більш прогресивні форми і методи господарювання. Завдяки масштабам виробництва вони мають переваги у виробничо-збутових витратах, зменшують трансакційні видатки та у меншому ступені залежать від ринкової кон'юнктури. Натомість надмірна концентрація капіталу призводить до монополізації економіки та руйнації конкурентного середовища.

На сьогоднішній день завдяки багатонаціональним корпораціям США реалізується понад 60% обсягів продукції, акумулюється три чверті фонду заробітної плати і понад 60% ак-

тивів. Найбільше розповсюдження концентровані підприємства США отримали у галузях обробної промисловості, інформаційно-технологічних і професійних послуг, торгівлі, добувної промисловості, фінансах та комунальних послугах. Суттєве значення великі підприємства мають у інноваційному розвитку, на частку ТНК США припадає дві третини витрат на науково-технічні дослідження [8].

Згідно з рейтингом світових компаній за ринковою капіталізацією 100 найбільших підприємств світу очолюють компанії з високим рівнем науково-технологічного розвитку такі як Apple, Google, IBM, Intel. За останні п'ять років найбільш високі темпи капіталізації продемонстрували компанії технологічного сектора, сектора споживчих послуг та охорони здоров'я. Натомість компаніям нафтогазового, сировинного, енергетичного та телекомунікаційних секторів притаманне скорочення капіталізації [9].

Концентрація капіталу в Україні характеризується тенденціями відмінними від загальносвітових. Високий рівень концентрації капіталу вітчизняна економіка отримала у спадщину від колишнього Радянського Союзу. На початку 90-х рр. монопольну та олігопольну структуру мали 88 галузей. Абсолютно монополізованим було виробництво багатьох видів продукції металургії та машинобудування, у першу чергу, виробництво тракторів, сільськогосподарської техніки, екскаваторів, тепловозів, промислових електровозів, мотоциклів, автомобілів з дизельними двигунами тощо. Одним підприємством із самостійним балансом були надані 27 галузей народного господарства, з двох підприємств складалась 21 галузь, 25 галузей зосереджено на трьох підприємствах, 9 галузей надані чотирма підприємствами, а 6 – п'ятьма. Рівень монополізації виробництва (частка одного підприємства у загальному випуску) для 364 видів продукції становив 100%; для 70 – від 90 до 99,9%; для 58 – від 80 до 89,9%; для 72 – від 70,00 до 79,9%; для 142 – від 50 до 69,9%; для 156 – від 35,0 до 49,9% [10]. На відміну від ринкової економіки, де великі підприємства створювалися за рахунок поглинання більш ефективними менш ефективних підприємств, у вітчизняній економіці вони були неефективні з самого початку.

Перехід до ринкових основ розвитку економіки обумовив необхідність створення нової правової бази, яка б забезпечувала захист від монополій та розповсюдження конкуренції. Була прийнята низка законів, що сприяли розповсюдженню принципів конкурентного права таких як свобода господарської та підприємницької діяльності, єдність економічного простору та вільне переміщення товарів, послуг і фінансів, підтримка добросовісної конкуренції, обмеження

Таблиця 1

Загальносвітові тенденції розвитку концентрованого капіталу та конкурентного середовища

Економічні цикли	1-й цикл 1770–1830 рр.	2-й цикл 1830–1880 рр.	3-й цикл 1880–1930 рр.	4-й цикл 1930–1980 рр.	5-й цикл 1980/90 – 2030/40 рр.
Співвідношення малого та концентрованого капіталу	Розвиток окремих підприємств і малих фірм, зародження партнерств	Концентрація виробництва, поява великих організацій, створення акціонерного капіталу	Злиття фірм, утворення гігантських картелей та трестів, поява монополій та олігополій, концентрація фінансового капіталу	Поширення ТНК та олігополій на світових ринках, вертикальна інтеграція, концентрація корпорацій	Міжнародна інтеграція малих і середніх фірм на основі інформаційних технологій, інтеграція виробництва та збуту
Особливості концентрації капіталу	Вільний перелив капіталу з галузей з більш низькою нормою прибутків до галузей з більш високою	Формування фінансового капіталу, поява концернів. Розвиток міжнародного переливу капіталу. Спрощення переливу капіталу внаслідок збільшення прибутків великих підприємств, спрощення доступу до кредитів, розвитку міжгалузевих та міжнародних виробництв. Ускладнення переливу капіталу внаслідок зростання капітального мінімуму, поширення патентних монополій та монополізації секретів технологій	Перелив капіталу серед підприємств різних форм власності. Поширення державного капіталу в сфері енергетики, зв'язку, транспорту, добувної та воєнної промисловості.	Концентрація капіталу у секторі послуг. Зростаюча роль нагородження людського, інтелектуального, культурного капіталу.	Концентрація переміщується зі сфер якості та цін товарів в сферу до та післяпродажного обслуговування. Поширення віртуальних форм торгівлі. Зростаюче значення міжнародної конкуренції
Характеристика конкурентного середовища	Високий рівень конкуренції, як в межах однієї галузі так і серед міжгалузевих підприємств	Обмеження конкуренції внаслідок появи бар'єрів, заснованих на масштабі виробництва, патентах, ліцензіях. Розповсюдження нецінової конкуренції	Зменшення невизначеності конкурентного середовища, поширення контрактів. Розробка та впровадження антимонопольних заходів		

господарської діяльності, спрямованої на монополізацію та недоброякісну конкуренцію.

Незважаючи на це, рівень концентрації капіталу вітчизняної економіки залишається доволі високим і на сьогоднішній день (табл. 2).

Традиційно високий рівень концентрації капіталу почав зростати у 2010–2012 рр. Ця тенденція збереглася і у 2013 році. Кількість заяв про надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання, розглянутих Антимонопольним комітетом України протягом 2009–2013 рр. зросла з 599 до 962, тобто понад 1,6 рази. При цьому все у більшому ступені зростає частка концентрованого капіталу з участю іноземних суб'єктів господарювання та підприємств з іноземними інвестиціями. Якщо частка заяв, поданих на концентрацію капіталу з іноземними суб'єктами господарювання, у 2009 році складала 47,4%, то у 2013 р. – вже 71,2%. Іноземні інвестори, не маючи змоги порушити антимонопольне законодавство у себе на Батьківщині, реалізують свої задачі в Україні [11].

Великі підприємства традиційно складають основу вітчизняної економіки. Завдяки великим підприємствам України у 2012 році було створено 42,1% від загального обсягу реалізованої продукції та забезпечено 32,4% робочих місця від загальної кількості зайнятих [12].

У дослідженнях вітчизняних науковців виявлена пряма залежність між концентрацією виробництва та прибутковістю суб'єктів господарювання. Так для групи галузей, де сумарна частка трьох найбільших фірм перевищує 50%, середній рівень рентабельності склав 5,55%, а для галузей, в яких п'ять найбільших фірм контролюють понад 70% галузевого виробництва – 6,62% [1].

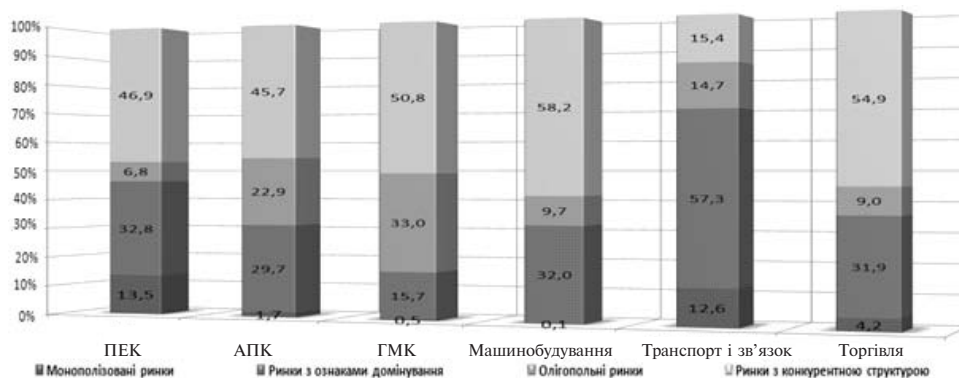
Найвищий рівень концентрації капіталу зафіксовано у галузях паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) – 13,5%, транспорту й зв'язку (12,6%). Натомість найкращі передумови для конкуренції зберігаються у машинобудуванні (58,2%), торгівлі (54,9%) та гірничо-металургійному комплексі (ГМК) – 50,8% (рисунок).

Згідно зі звітом журналу Forbes, основу економіки України складають великі підприємства, що діють у сировинно-добувній індустрії. До двадцятки найбільших компаній вітчизняної економіки увійшли шість підприємств металургійної промисловості, серед яких Metinvest, Індустріальний союз Донбасу, Арселор Міталл (Кривий Ріг), п'ять підприємств нафтогазової промисловості (ДТЕК, WOG, Укртатнафта, Газтек), дві компанії агропромислового комплексу (Kernel, UkrLandfarming), чотири – торгово-посередницької діяльності (Мегаполіс-Україна,

Таблиця 2

Динаміка сукупного рівня концентрації промисловості України у 2000–2012 рр. [11]

Кількість найбільших підприємств	Частка найбільших підприємств за обсягами реалізованої продукції, %				
	2008	2009	2010	2011	2012
10	19,2	17,7	20,3	23,1	22,0
20	28,6	26,2	30,0	33,0	32,7
50	42,9	40,2	44,0	46,8	47,5
100	54,5	51,6	55,4	57,7	58,5
150	60,4	57,5	61,1	63,3	63,5
200	64,3	61,7	65,1	67,1	67,1

Характеристика ринків за ступенем конкуренції, 2012 р., % [11]

Співвідношення реалізації продукції на ринках з різними структурними передумовами конкуренції в 2000 – 2013 рр.*

Тип ринків	Частка підприємств, що діють на ринках відповідного типу, у загальному обсязі реалізації продукції (за винятком перепродажу без додаткової переробки), %					
	2000	2006	2009	2010	2012	2013
Конкурентні ринки	31,5	53,1	54,3	48,3	49,2	45,7
Ринки з олігопольною структурою	14,4	14,4	16,6	12,5	17,7	16,9
Ринки з ознаками домінування однієї фірми	38,9	25,8	22,6	30,7	25,9	29,9
Монополізовані ринки	15,2	6,7	6,5	8,5	7,2	7,5

Примітка: * – складено згідно зі звітами Антимонопольного комітету [11]

АТБ-маркет, Епіцентр К) і тільки одне підприємство ІТ-технологій (Київстар) [13].

Маючи важливе значення у розвитку вітчизняної економіки, великий бізнес завдає їй значної шкоди, створюючи передумови для монополізації економіки та пригнічення конкурентного середовища.

Оцінити конкурентне середовище економіки України, дозволяє характеристика підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, що діють на ринках різних типів (табл. 3).

За останні тринадцять років питома вага конкурентних ринків зросла на 14,2%, а монополізованих ринків зменшилася понад у 2 рази. У порівнянні з 2000 р. на 2,5% зросла питома вага олігопольних ринків. Найбільш активним розвиток конкурентних ринків був у 2006–2009 рр. Період 2000–2009 рр. характеризується активним зростанням конкуренції та зменшенням монополій, а 2009–2013 рокам притаманні протилежні тенденції. У порівнянні з 2009 р. рівень монополізації зріс на 1,2%, упродовж 2010–2013 рр. на 4,5% зросли олігополії.

Надмірна концентрація капіталу призводить до порушення конкуренції, зловживань цінового характеру, дискримінаційних дій, неправомірного скорочення пропозиції та попиту, створює перешкоди для входу та виходу з ринку інших фірм.

Серед порушень виявлених Антимонопольним комітетом України у 2013 р. на першому місці – зловживання монополічним становищем (49%), на другому – антиконкурентні дії органів влади (25%), на третьому – недобросовісна конкуренція (16%), на четвертому – антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання (9%). Найбільша кількість порушень у 2013 р. виявлена в житлово-комунальному господарстві (15,25% від загальної кількості порушень), у агропромисловому комплексі (13,11%), при створенні адміністративних послуг (10,77%), зборі та переробці побутових відходів (8,58%), у па-

ливо-енергетичному комплексі (8,58%) тощо [11].

Схильність до монополізму притаманна значно більшій кількості підприємств порівняно з тими, що визначені монополістами за ознакою їх питомої ваги на ринку. Набувають поширення такі методи нечесної конкуренції, як використання у якості каральних, державних контролюючих і фіскальних органів, фальсифікація інформації стосовно продукції конкурентів, наклеп, підрив репутації конкурента, технологічний і промисловий шпіонаж, крадіжка інтелектуальної власності, використання торгової марки та упаковки конкурента, зниження цін з метою розорення конкурента, порушення законів, продаж контрабандних товарів, ухилення від сплати податків, умисні неплатежі або зволікання з платежами, шантаж, погрози фізичної розправи, підписання монополістичних угод тощо.

Таким чином, оцінюючи особливості концентрації вітчизняного капіталу слід зазначити, що концентрований капітал економіки України має так само велике значення у розвитку економіки як і у більшості розвинених країн: забезпечує значні обсяги реалізованої продукції, робочі місця, сприяє стабільності економіки за умов кризових явищ. Проте, на відміну від розвинених країн, концентрація капіталу України мала адміністративно-командний характер, що стало причиною його економічної неефективності, функціонування на засадах застарілих техніко-економічних укладів, невідповідності завданням інноваційного розвитку. Поширення концентрації економіки України призводить до її монополізації та обмеження конкурентних відносин між суб'єктами господарювання.

Активний розвиток концентрації капіталу в Україні повинен підвищити конкурентоспроможність вітчизняної економіки на загальносвітових ринках. Для цього необхідно удосконалити законодавчу базу діяльності великих підпри-

емств, яка стримуватиме розвиток монополізації, визначатиме умови діяльності великих підприємств на внутрішньому ринку, захищатиме від зовнішньої конкуренції та стимулюватиме конкуренцію в середині монополій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Герасименко А. Концентрація виробництва як джерело ринкової влади: емпіричний наліз // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2012. – № 3. – С.40-47.
2. Філюк В.В. Теоретико-методологічні засади концентрації ринку // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2011. – Вип. 123. – С.54-58.
3. Уманців Ю.М. Корпоративні структури у глобальному конкурентному просторі. – К.: ННЦІАЕ, 2012. – 408 с.
4. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / За ред. Л.І. Федулової. – К.: вид-во Укр-ІНТЕІ, 2007. – 812 с
5. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття / Лагутін В.Д., Бакалінська О.О., Міняйло О.І. та ін. За заг. ред. В.Д. Лагутіна. –К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 320 с.
6. Пахомов С.Ю. Глобальна конкуренція: нові явища, тенденції та чинники розвитку. – К.: КНЕУ, 2008. – 224 с.
7. Філюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – 404 с.
8. Кондратьев В.Б. Роль крупного бізнесу в процесі модернізації економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oykumena/ekdom/ro1_krupnogo_biznesa_v_processe_modernizacii_ekonomiki_2012-05-25.htm
9. Топ – 100 крупнейших компаний мира по рыночной капитализации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pwc.com/en>
10. Кіндзерський Ю. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні // Економіка України. – 2006. – № 8. – С.19-29.
11. Офіційний сайт Антимонопольного комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://amc.gov.ua/amc/control>.
12. Статистичний щорічник України за 2012 р. / за ред. Осауленка О.Г.; відпов. ред. О.Е Остапчук. – К., 2013. – 552 с.
13. 200 крупнейших компаний // Forbes Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forbes.ua/ratings/2>

Надійшла до редакції 15.11.2014
Рецензент: д.е.н., проф. В.І. Дубницький

ОБЩЕМИРОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ КОНЦЕНТРАЦИИ КАПИТАЛА И ИХ ОСОБЕННОСТИ В УКРАИНЕ

Чайка Ю.Н.

Концентрация капитала развитых стран осуществляется эволюционным путем, благодаря экономическому обобществлению производства и использованию научного потенциала. Противоположно большому бизнесу для повышения уровня конкуренции развивался малый бизнес. Изменения в процессах концентрации капитала и конкурентной среды произошли под влиянием технико-экономических укладов в рамках долгосрочных экономических циклов. Концентрированный капитал отечественной экономики играет существенную роль так же как и в развитых странах: обеспечивает значительные объемы реализованной продукции, рабочие места, способствует стабильности экономики в условиях кризисных явлений. Отличием отечественной концентрации капитала является административно-командный характер становления, что стало причиной экономической неэффективности, функционирования на основе устаревших технико-экономических укладов, несоответствия задачам инновационного развития. Распространение концентрации экономики Украины приводит к ее монополизации и ограничению конкурентных отношений между субъектами хозяйствования.

Ключевые слова: капитал, концентрация капитала, активы, корпорации, промышленность, рынок.

THE GLOBAL TREND OF CONCENTRATION OF CAPITAL AND ESPECIALLY IN UKRAINE

Chayka Yu.N.

The concentration of capital in developed countries was carried out in an evolutionary way, thanks to the economic socialization of production and use of scientific potential. The opposite of big business to raise the level of competition has developed a small business. Changes in the concentration of capital and the competitive environment have occurred under the influence of techno-economic structures in the framework of long-term economic cycles. Concentrated capital of the national economy plays a significant role as well as in developed countries: it provides a significant amount of sales, jobs, contributes to the stability of the economy in the conditions of crisis. Unlike domestic capital concentration is administrative-command character formation, which led to economic inefficiency, functioning on the basis of outdated technical and economic structures, mismatch problems of innovative development. Distribution of concentration of Ukraine's economy leads to its monopolization and restriction of competitive relations between economic entities.

Keywords: capital, the concentration of capital assets, corporations, industry, market.